

«Το άκρον άωτον της επιτεχνήσεως του ύφους»
και η «ορχήστρα» των «λογοτεχνικών ειδών»:

Το διαλογικό Ταξίδι του Ψυχάρη

1. Τα δύο παραθέματα του πρώτου σκέλους στον τίτλο της παρούσας ανακοίνωσης, από τον Ροΐδη και τον Παλαμά, του 1888 και του 1906,¹ για την πρώτη και δεύτερη έκδοση του Ταξιδιού του Ψυχάρη, αντίστοιχα, οριοθετούν τη διερεύνηση της ιδιόμορφης ειδολογικής πραγματικότητας του κειμένου αυτού,² ενώ το δεύτερο σκέλος, την ερμηνεία της, τις οποίες θα σας παρουσιάσω. Η προσέγγισή μου θα στηριχτεί σε τέσσερις οριζουσες αντιστιξείες κειμενικής και επικοινωνιακής υφής, που προϋποτίθενται και αφορούν στην οργάνωση του κειμένου και την απόβλεψή του· η σύγκλιση των εννοιών που συνθέτουν τις παραπάνω αντιστιξείες, και η συνδυαστική ενεργοποίησή τους στο Ταξίδι, αποτελούν, όπως πιστεύω, τη βάση ειδολογικών ή υφολογικών θεωρήσεων του πολυδύναμου ψυχαρικού κειμένου.

2. Ο Ψυχάρης έχει περιγράψει, επαρκώς κατά τη γνώμη μου, το εγχείρημα και το στόχο του στο Ταξίδι, στους προλόγους των δύο πρώτων εκδόσεων του κειμένου (1888 και 1905),³ χωρίς να παύσει να τα θεματοποιεί και σε άλλα κείμενά του με ποικίλες αφορμές (ορισμένα από τα παραπάνω κείμε-

¹ Βλ. Εμμ. Ροΐδης, «Το "Ταξίδι" του Ψυχάρη» (1888), Άπαντα, επιμ. Α. Αγγέλου, τόμ. Γ': 1880-1890, Αθήνα, Ερμής, 1978, σσ. 299-327, και Κ. Παλαμάς, «Το "Ταξίδι" του Ψυχάρη» (1906), Άπαντα, επιμ. Γ. Κ. Κατσίμπαλης, τόμ. ΣΤ', Αθήνα, Γκοβόστης - Μπίρης, 1964, σβ. 307-316.

² Με το θέμα έχει ασχοληθεί παλαιότερα ο R. Beaton, «Απορίες διαβάζοντας τον Ψυχάρη. Αφηγηματικά και αιδολογικά προβλήματα στο Ταξίδι», περ. Μαντατοφόρος, 28 (Δεκέμβριος 1988) 46-52. Για μια συνολική θεώρηση του ψυχαρικού κειμένου βλ. την εμπειριστατωμένη μελέτη του Ε. Κριαρά, «Ο Ψυχάρης και το "Ταξίδι" του», περ. Νέα Εστία, 55 (1954) 678-694.

³ Βλ. Ψυχάρης, Το Ταξίδι μου, επιμ. Α. Αγγέλου [Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη], Αθήνα, Ερμής, 1983· οι παραπομπές στο Ταξίδι γίνονται εδώ στην παραπάνω έκδοση, η οποία αποτελεί «πιστή απόδοση» της πρώτης του 1888 (ό.π. (σημ. 1), σ. 8). Ο Πρόλογος της πρώτης έκδοσης (με τίτλο «Δυο λόγια»), ό.π., σσ. 37-39, και της δεύτερης, Το Ταξίδι μου, Αθήνα 1905, σσ. 1-22.

να θα με απασχολήσουν και εδώ) ή και στις επιστολές του. Χρειάζεται εισαγωγικά να υπενθυμίσω ότι σημαντικά επί της ουσίας για τη σύγχρονη έρευνα γύρω στο ειδολογικό ζήτημα του Ταξιδιού παραμένουν τα κείμενα του Ροΐδη και του Παλαμά που μνημόνευσα στην αρχή, και βασικός άξονάς της, η εισαγωγή του Α. Αγγέλου στη νεότερη έκδοση του Ταξιδιού.⁴

Δεν μπορεί συνεπώς να ξεκινήσει κανείς παρά από τον πρόλογο του 1888, όπου ακριβώς ο Ψυχάρης επισημαίνει την πρώτη οριζουσα αντίστιξη: το Ταξίδι ως συνολικό εγχείρημα από την μια, τα «επιστημονικά και φιλολογικά» του «δοκίμια» στα «ιστορικά ζητήματα»,⁵ στον τόμο δηλαδή *Questions d'histoire et de linguistique* (1888) και τα «γαλλικά [τ]ου συγγράμματα» (ό.π.), όπως π.χ. τον πρώτο τόμο των *Essais de grammaire historique néo-grecque* (1886),⁶ από την άλλη· στο Ταξίδι προσπάθησε «να δείξει» που μπορεί κανείς να γράψει αυτή τη γλώσσα [«την κοινή γλώσσα του λαού»] και πεζά»,⁷ όχι, υπογραμμίζω, να περιγράψει, να επιχειρηματολογήσει και να πείσει, να αναλύσει μ' άλλα λόγια, βάσει ενός επιστημονικού τύπου λόγου, τις δυνατότητες άρθρωσης του πεζού λόγου, αλλά να τις παραδειγματοποιήσει σ' ένα ορισμένο (ευρύ κατά τον Παλαμά)⁸ υφολογικό φάσμα. Αυτή η παραδειγματοποίηση δεν είναι αυθαίρετη, γιατί προϋποθέτει μια «ιδέα»,⁹ μια επιστημονική, θα έλεγα αφετηρία, η οποία της προσδίδει κύρος: τα «επιστημονικά και φιλολογικά [...] δοκίμια» και τα «γαλλικά [...] συγράμματα[ά]» του φανερώνουν, όπως σημειώνει ο ίδιος ο Ψυχάρης, αυτή την «ιδέα»: «Για να με κατηγορήσει [όποιος θέλει να βρει στο Ταξίδι λάθη] πρέπει πρώτα να διη με τι ιδέα γράφω κι αν ακολούθησα παντού την ιδέα ή όχι» (ό.π.).

Η κατάλληλη στρατηγική, που θα επιτρέψει στον Ψυχάρη να πραγματευτεί με επιτυχία στο Ταξίδι, το γλωσσολογικό-επιστημονικό ζήτημα σχετικά με τα όρια εφαρμογής της κοινής γλώσσας, σχετικά δηλαδή με το ύφος, υποτυπώνεται προγραμματικά το 1886 στα *Essais de grammaire hi-*

⁴ Βλ. Α. Αγγέλου, «Το Ταξίδι μου». Μαρτυρία μιας εποχής», ό.π., σσ. 9-36.

⁵ Ψυχάρης, ό.π. (σημ. 3), σ. 37.

⁶ Ο δεύτερος κυκλοφόρησε το 1889 (Παρίσι, εκδ. Leroux). Για τις γλωσσολογικές θέσεις του Ψυχάρη και τη θεωρία των Νεογραμματικών που ασπάζεται βλ. Ειρήνη Φιλίππου-Warburton, «Ο Ψυχάρης ως γλωσσολόγος», περ. Μαντατοφόρος, 28 (Δεκέμβριος 1988) 34-39.

⁷ Ψυχάρης, ό.π. (σημ. 3), σ. 38.

⁸ «Το "Ταξίδι" έχει μέσα του απ' όλα τα στοιχεία του λόγου, και είναι μια ορχήστρα λογοτεχνικών ειδών· έχει λυρισμό, δημοσιογραφία, σάτυρα, πατριωτική ωδή, διήγηση, χρονικά, ψυχολογία, γλωσσολογία, επιστήμη, όνειρο, φιλοσοφία, θαλασσογραφίες, σκίτσα, ταρχαία και τα νέα, την Πόλη και την Αθήνα, τα θάνατα νησιά, όλες τις ιδέες συμπλέκει κι όλα τα αισθήματα» (Κ. Παλαμάς, ό.π. (σημ. 1), σσ. 315-316).

⁹ Ψυχάρης, ό.π. (σημ. 3), σ. 37.

storique néo-grecque: εκεί αφού υπογραμμίσει τις επιφυλάξεις του για έναν αμιγώς επιστημονικό-θεωρητικό λόγο στο πεδίο του ύφους, οριοθετεί μια στρατηγική οργάνωσης για την απόδοση της παραδειγματοποίησής του, με απώτερο, έως απαγορευτικό (το τονίζω), σημείο αναφοράς την ποιήση και τον Διον. Σολωμό (τα ποιητικά έργα του Σολωμού είχαν ύφος στην υψηλότερη τιμή του, δεν «έδειχναν» δυνατότητες ύφους): «Ρωτούν μερικές φορές, με κάποια απλοϊκότητα, ποια είναι η γλώσσα που πρέπει να γράφεται, λες κι αυτή η γλώσσα δεν είχε ποτέ στην πραγματικότητα γραφεί, λες και δεν την μιλούσαμε καθημερινά. Αν θα είχα γνώμη για το ύφος, που θα έπρεπε να εφαρμόσει κανείς σήμερα, θα φυλαγόμουν πολύ να διατυπώσω κάποτε τη θεωρία: θα προσπαθούσα να υλοποιήσω τη γνώμη αυτή μόνο με την πράξη, αν κάποτε θα ήμουν ικανός. Οι αφηρημένοι κανόνες, οι γενικές αρχές είναι όλα μάταια σε παρόμοιο ζήτημα. Η καλαισθησία και η ιδιοφυία κάθε συγγραφέα, αν πραγματικά αισθάνεται εκεί κάτι, κυριαρχούν στην σκέψη του και στη δημιουργία του ύφους του. Ο Σολωμός δεν είχε ανάγκη από συμβουλές για να δημιουργήσει τους ωραιότερους στίχους για τους οποίους μπορεί η Ελλάδα να υπερηφανευθεί».¹⁰

Σύμφωνα με την οργάνωση αυτή που υλοποιείται το 1888, το Ταξίδι καλύπτει μια, ας πούμε, ενδιάμεση εκδοχή μεταξύ «θεωρίας» και «πράξης», αν ασφαλώς με τη «θεωρία» συνάπτει κανείς την επιστημονική ανάλυση (περιγραφή - επιχειρηματολογία - πειθώ) και με την «πράξη», την ίδια τη λογοτεχνία. Η ενδιάμεση εκδοχή της παραδειγματοποίησης (θεωρία - πράξη· επιστήμη - λογοτεχνία), όπου υπάρχει επίγνωση των ορίων ένθεν και ένθεν, οδηγεί σ' ένα έργο, εν προκειμένω στο Ταξίδι, που μπορεί να έχει το χαρακτήρα αποδεικτικής πράξης και να στηρίζεται άρα σε ομόλογο, αποδεικτικό, υλικό, εφόσον προϋποθέτει μια «θεωρία» ή μια «ιδέα» (βλ. παραπάνω)· το συγκεκριμένο όμως υλικό, όπως δείχνει η διαστρωμάτωση και η αξιοποίησή του, μπορεί και «μιλά» από μόνο του, δεν είναι δηλαδή απλώς ένα «βουβό» τεκμήριο, μια απόδειξη στο πλαίσιο των απαιτήσεων του αντικειμενικού (ή «πραγμο-ποιημένου», για να χρησιμοποιήσω έναν παράλληλο όρο του Μ. Μπαχτίν¹¹) λόγου, τυπικού για την επιστημονική επιχειρηματολογία.

Κάτι τέτοιο όμως δεν σημαίνει ότι εξαλείφεται η επιστημονική επιχειρηματολογία και άρα ότι το έργο αυτομάτως μετατίθεται ακέραιο στη

¹⁰ Το παράθεμα: ό.π., σ. 18.

¹¹ Βλ. Μ. Μπαχτίν, «Προς μια μεθοδολογία των ανθρωπιστικών επιστημών» (γράφ. 1974), μτφρ. Μαρία Γνησίου - Δημ. Αγγελάτος - Δημ. Αγγελάτος, Η «φωνή» της μνήμης. Δοκίμιο για τα λογοτεχνικά είδη, Αθήνα, Λιβάνης, 1997, σσ. 241-265, ειδικότερα σσ. 245-246.

λογοτεχνική σφαίρα, αλλά μάλλον ότι η παραδειγματοποίηση των δυνατοτήτων του πεζού λόγου έχει υπερβεί το στατικό χαρακτήρα της παράθεσης-συσσώρευσης εκδοχών ύφους με ευκρινείς οριοθετικές γραμμές (γιατί υπάρχουν ανάλογα εγχειρήματα στη νεοελληνική γραμματεία ήδη από τον 18ο αιώνα¹²), και παρουσιάζεται εν προόδω, δηλαδή εν διαλόγω· αυτό σημαίνει ότι οι εκδοχές ύφους στο Ταξίδι χωνεύονται σ' ένα νέο συμφραστικό πλαίσιο και αποκτούν νέα συμφραστική αξία, καθώς αρχίζουν να «μιλούν», «απαντώντας» σε νοερές ερωτήσεις για τη σύσταση και τη λειτουργικότητά τους (στο ζήτημα της διαλογικής αυτής διάστασης θα επανέλθω στο τέλος της ανακοίνωσης).

Έτσι, από το δέκατο τρίτο μέχρι το δέκατο πέμπτο κεφ. («Τα μνηματάκια», «Ο Μαχμούτης» και «Μάθημα»)¹³ παραδειγματοποιούνται ορισμένες αλληλοεξαρτώμενες ειδολογικές εκδοχές του λογοτεχνικού, του πολιτικού-διδασκτικού και του επιστημονικού τύπου λόγου. Στην αρχή («Τα μνηματάκια») έχουμε έναν πεζό λόγο, η ρυθμική και αφηγηματική οργάνωση του οποίου (βλ. εδώ παρακάτω) τον κάνουν να κυμαίνεται μεταξύ ρυθμικής πεζογραφίας και πεζού ποιήματος (ο αφηγητής φτάνει συγκινημένος με το πορθμείο από την Πόλη στο Μπογάζι), αμέσως μετά (ο αφηγητής φτασμένος σ' ένα ύψωμα, στα Μνηματάκια, απ' όπου απολαμβάνει τη θέα της Πόλης, βλέπει το φάντασμα του σουλτάνου Μαχμούτ) υπάρχει η πολιτική-πατριωτική εξαγγελία μέσα από τον επιθετικό, οραματικό, διάλογο του αφηγητή με τον τελευταίο,¹⁴ για να ακολουθήσει, την επόμενη ημέρα,

¹² Βλ. το χαρακτηριστικό παράδειγμα της Απολογίας (1780) του Ιωσήφ. Μοισιάδακος, επιμ. Α. Αγγέλου [Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη], Αθήνα, Ερμής, 1997. Ο Μοισιάδαξ παραθέτει εκεί κείμενα των παραδόσεων του (περί αριθμητικής, γεωγραφίας, μαθηματικής, φιλοσοφίας) στη Σχολή του Ιασίου καθώς και δύο συστηματικές αναιρετικές Εκθέσεις, για να υπερασπίσει τις γλωσσικές του απόψεις και το ίδιο του το επιστημονικό και διδασκτικό έργο από ασύστατες κατηγορίες, τις οποίες συμπυκνώνει στον «Πρόλογο» του «νεοφαν[ούς]» έργου του ως εξής: «Η γλωσσολογία, λύμη σχεδόν αναπόσπαστος από των ημετέρων σχολείων, και εξόχως από των γραμματικών, εδημοσίευσε, και δημοσιεύουσα έπεισε: πρώτον, ότι [τα] μαθήματά μου είναι μπακάλικα· δεύτερον, ότι συγγράφω, παραδίδω δια του ύφους του απλού, διότι δεν νοώ το ελληνικόν. και τρίτον, ότι δεν παραδίδω τη Λογικήν του κλεινού Ευγενίου, διότι ομοίως δεν νοώ αυτήν» (ό.π., σ. 3).

¹³ Ψυχάρης, ό.π. (σημ. 3), σσ. 96-111.

¹⁴ «Τη Χιο μήτε στη ζήτηξα, μήτε στη ζητώ, μήτε θα στη ζητήξω ποτές. Από σένα δεν την προσμένω. Μάθε το, Μαχμούτη, γιατί φαίνεται που δεν το ξέρεις. Ο κίοςμος είναι δικός μου. Μη ρωτάς τόνομα μου· μη γυρέβης να σε πω ά με τον Πέτρο, Γάννη ή Θανάση. Τόνομά μου; θέλεις να στο χτυπήσω στη μούρη και να στραφή στο μάγουλό σου σαν μπατασιά; Λεφτεριά, Λεφτεριά με λένε. Δεν είμαι ένας, είμαι λαός. Δεν είμαι άνθρωπος, είμαι ιδέα. Δεν είμαι Γραικός, είμαι Εβρώπη. Να το ξέρης· η Λεφτεριά σουλτάνους δε φοβάται. Ότι πη θα γίνει· όπου περάση, θα χαθής. Από παντού σα σκόλο θα σε διώξη. Μια πήχη γις σ' όλη την οικουμένη δε

το ταξίδι του αφηγητή στη Χίο και ο διάλογός του με τον «δάσκαλο» στο κατάντρομα του πλοίου (ό.π., σσ. 105-111), περί «ευγενικώτερ[ων] τύπ[ων]» στη γλώσσα (σ. 105), όπου δεσπάζει μεν η επιστημονική επιχειρηματολογία, διασιτίζεται όμως από ευρηματικούς χιουμοριστικούς τόνους, αφού και ο αναγνώστης δεν πρέπει να «βαρθεθεί» (βλ. εδώ παρακάτω): «Να διήτε τι αναγκαίο πρυ μπορεί να μας έρθη καμιά μέρα το σύστημα του δασκάλου. Αβριο βγαίνω στο δρόμο, περνώ μπροστά από ένα μαγαζί, βλέπω μέσα διαμάντια, ρολόγια πετράδια, μαργαριτάρια. Μπαίνω γρήγορα γρήγορα, αρπάζω τα διαμάντια και τρέχω. Τρέχει πίσω μου ο χρυσόχός και με πιάνει. Φωνάζει τον αστυνόμο κι ο αστυνόμος θέλει να με βάλει στη φυλακή. Με την καθαρέβουσα δε φοβούμαι τον αστυνόμο, γιατί του μιλώ αρχαία κι αμέσως βλέπει την εβγένεια της ψυχής μου. Άμα μ' αρπάξει και με πη – “Εσύ είσαι ο κλέφτης;”, τον κοιτάζω με περήφανο μάτι και για να καταλάβει τι άνθρωπος είμαι, του λέω σοβαρά: – “Κύριε αστυνόμε, ουκ ενομιζώ. Άπιθι εούν· κλωψ γαρ ειμί, ουχί δε κλέφτης;”» (ό.π., σ. 111).

Ακολουθούν δύο εξειδικευτικές αντιστιξίες σχετικά με την κειμενική οργάνωση (θεματική δηλαδή και μορφολογία) που φέρνουν στην επιφάνεια τους πρωταγωνιστές του εν προόδω υφολογικού φάσματος του Ταξιδιού.¹⁵

Η πρώτη αντιστιξή αρθρώνεται βάσει μιας προϋποτιθέμενης «καθαρής» μορφής ταξιδιωτικής αφήγησης που (πρέπει να) διακρίνεται από το «παραμύθι»¹⁶ ή ακριβέστερα από τη μυθοπλασία.¹⁷ εδώ όμως η λειτουργία της («καθαρής») ταξιδιωτικής αφήγησης έχει διασαλευτεί, με αποτέλεσμα να διατηρείται από αυτή μόνον ένα προσχηματικό πλαίσιο («Πήρα πρόφαση το ταξίδι που έκαμα, κοντέβουν τώρα δύο χρόνια, στην Ανατολή και στην Ελλάδα»¹⁸) και το «ταξίδι» να μετασηματίζεται σε «παραμύθι/μυθοπλασία, διαφοροποιημένο από τον τύπο λόγου των ταξιδιωτικών καταγραφών

θα βρης για να μπήξω το παλούκι που θα βγη η ψυχή σου. Μεγαλύτερο από το δικό σου, είναι το βασίλειο το δικό μου· είναι απέραντο σαν τον κόσμο κ' οι πολίτες του αρίφητοι σαν ταστέρια. Τη δύναμή μου, μήτε στόνειρό σου την είδες γιατί ως τώρα δε φοβήθηκα βασιλιάδες, με φοβήθηκαν εκείνοι κι απορώ με την τόλμη σου και με το θυμό σου· ποιός είσαι συ και με μιλεις με τόσο θάρρος; Από το δρόμο μου να φύγεις! Δεν το βλέπεις, σουλιά Μαχμούτη, που είσαι σκιά, σκιά και τίποτες άλλο; Φτάνει να θέλω, και σα σκόνη, σαν κουρέλλι, σα σκουπίδι μ' ένα χτύπημα του χεριού μου σε ξεπαστρέβω» (ό.π., σσ. 103-104).

¹⁵ Για τους τρόπους διαπλοκής μυθοπλασίας και μορφικών δομών βλ. G. Genette, *Fiction et diction*, Paris, Seuil, 1991.

¹⁶ «Το βιβλίο μου είναι παραμύθι, όχι ταξίδι», Ψυχάρης, ό.π. (σημ. 3), σ. 39.

¹⁷ Για τον όρο «παραμύθι» βλ. τις αρμόδιες επισημάνσεις της Γερασμίας Μελισσαράτου, «Η χρήση του όρου “παραμύθι” και η τύχη του Γκάλλιβερ στον Ψυχάρη», ΕΕΦΣΑΠΘ. Τιμητικός τόμος στη μνήμη Σταμάτη Καρατζά, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 197-215.

¹⁸ Ψυχάρης, ό.π. (σημ. 3), σ. 38.

και ανυπάκουο στις απαιτήσεις του: «πολύ λίγο συμπαθώ», γράφει σχετικά ο Ψυχάρης το 1895 στο *Autour de la Grèce*, «το σημειωματάριο, όπου καταγράφει κανείς μέρα με την μέρα τις περιπέτειές του, και οι σημειώσεις του αναγκαστικά ατελείς και γλήγορες, δεν μου φαίνονται ικανές να δώσουν ούτε την καθαρή ιδέα, ούτε την ακριβή απεικόνιση του τόπου που διέτρεξε κανείς με τον τρόπο αυτόν».¹⁹ Οι αποκλίνουσες εκδοχές βεβαίως στο πεδίο της ταξιδιωτικής αφήγησης μέχρι την εποχή του ψυχαρικού ταξιδιού είναι πολλές, αν σκεφτεί κανείς π.χ. τα «φιλοσοφικά» ή «πολιτικά» ταξίδια των Εγκυκλοπαιδιστών, το *Voyage en Hollande* του Diderot, το *Οδοιπορικό του Chateaubriand* ή την *Αισθηματική περιήγηση* του L. Sterne (που επικαλείται ο Ροΐδης ως υφολογικό πρόδρομο – μαζί με τα *Petits romans en prose* του Baudelaire – του Ταξιδιού).²⁰

Εάν ο ταξιδιωτικός τύπος (αυτοβιογραφικού) λόγου εκφράζει μέσα από τις ποικίλες εκδοχές του, σε γενικές γραμμές μια αναζήτηση (ενός χαμένου παράδεισου, ενός κρυμμένου εαυτού κτλ.), που έχει ως αποτέλεσμα την ανάδυση στην επιφάνεια άγνωστου υλικού, το οποίο παρατίθεται ως λόγος του Άλλου (μαρτυρίες, πληροφορίες κτλ.), η ευκρινώς μυθοπλαστική, ειδικότερα, φορά της αναδρομής φαίνεται να ανταποκρίνεται αποτελεσματικότερα στο εγχείρημα του Ταξιδιού περί ύφους (και στην απόβλεψη του, όπως θα φανεί εδώ παρακάτω), με την έννοια ότι «απαντά» στην απαίτηση του ίδιου του Ψυχάρη η παραδειγματοποίηση να κινηθεί μεταξύ «θεωρίας» ή «ιδέας» και «πράξης» (βλ. παραπάνω)· αντίθετα, μια αποκλειστικά «φιλοσοφική», «επιστημονική» ή «πολιτική» φορά της αναδρομής στον προσχηματικό ταξιδιωτικό λόγο, όπως παρατηρείται στον 18ου αιώνα, θα οδηγούσε τα πράγματα στην εκδοχή της αποφευκτέας μονοδιάστατης «θεωρίας».

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσχηματικής ταξιδιωτικής αφήγησης και της μυθοπλαστικής φοράς της, όπου ακριβώς θεματοποιείται η αναζήτηση του χαμένου παράδεισου της ζωντανής γλώσσας, αποτελεί το εικοστό δεύτερο κεφ. του Ταξιδιού («Οι αρχαίω»).²¹ Η μεταφορική προβολή της Αθήνας από τον αφηγητή στην αρχή του κεφαλαίου υποδεικνύει

¹⁹ Το παράθεμα: ό.π., σ. 27.

²⁰ Η αξία του Ταξιδιού «έγκειται προ πάντων εις την αβρότητα του αισθήματος και τον άκρον καλλιωπισμόν του ύφους, εξ ων το βιβλίον του ενθυμίζει συγχρόνως την “Αισθηματικήν περιήγησην” του Sterne και τα “Πεζά ποιήματα” του Baudelaire, συγγραφέων ότινες φημιζονται ως κατορθώσαντες να εκφράσωσι πράγματα ικανώς δυσέκφραστα μετά θαυμαστής εναργείας» (Εμμ. Ροΐδης, ό.π. (σημ. 1), σ. 325).

²¹ Ψυχάρης, ό.π. (σημ. 3), σσ. 158-168.

την απόσταση που τη χωρίζει από την «καθαρή» καταγραφή ταξιδιωτικών εντυπώσεων: «Δε με μέλει τώρα να πεθάνω! Με φτάνει η ζωή, αφού είδα την Αθήνα. Εδώ γεννήθηκε ο κόσμος. Εδώ και στη Ρώμη μορφώθηκε η Εβρώπη. Μικρός τόπος και γέμισε τι γις. Από δω μας ήρθαν και νους και σκέψη κ' ιδέες. Αφτή μας έκαμε ανθρώπους. Αθήνα τη λεν και ποτές όνομα στον κόσμο, με τόσο λίγες συλλαβές, δε σήμαινε τόσα. Φτάνει τόνομά της να πης και τα λες όλα. Με σέβας το χώμα της να πατήσης. Εσύ που έρχεσαι σε τέτοια χώρα: τον ουρανό που βλέπεις, τον έβλεπαν και τότες οι μεγάλοι: τον ορίζοντα που κοιτάζεις με τόση χαρά, τον κοίταζαν τα μάτια τους κάθε μέρα. Μέσα σ' αφτή την ατμοσφαίρα γεννιούνται οι φωτερές ιδέες, έβγαιναν ποίηση και φιλοσοφία. Όταν ανέβαιναν οι γενναίοι στην Ακρόπολη απάνω, την ίδια θάλασσα θωρούσαν που θωρείς τώρα και συ» (ό.π., σ. 158).

Η μυθοπλασία οργανώνεται στη συνέχεια με την εμφάνιση των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, ιστορικών, φιλοσόφων, πολιτικών και ποιητών, τις λαμπρές φυσιογνωμίες, τις σκέψεις και τα λόγια των οποίων παρουσιάζει ο αφηγητής, έχοντας μάλιστα την ευκαιρία να συζητήσει μαζί τους για τη γλώσσα (σ. 165 κ.ε.) και να «μεταφέρει» τη θυμωμένη αντίδρασή τους για την καθαρεύουσα: «Κάποτες θύμωναν οι αρχαίοι: —“Η καθαρέβουσα! Είναι άξιοι να κάμουν τον κόσμο να πιστέψη πως τόντις μπορέσαμε να μιλήσουμε τέτοια βάρβαρη γλώσσα! Πάντα μιλήσαμε τη γλώσσα του καιρού που ζούσαμε. Αλλιώς πώς θα είτανε δυνατό να σωθούν οι ραψωδίες αφτωνών που βλέπεις εκειπέρα, πίσω στον Παρθενώνα; Α δεν είταν του λαού γλώσσα, πώς θα τη μάθαινε ο λαός; πώς θα την ήξερε; Πώς θα πήγαιναν οι Αθηναίοι στα θέατρα νακούσουν Εβριπίδη, Σοφοκλή, Αισχύλο; Πώς θα κατάρθωνε ο Δημοστένης να βάλη φωτιά σ' όλη την Ελλάδα; Ποιός θάδινε προσοχή στα λόγια του Δημοστένη, αν ο καθένας δεν είταν άξιος να τα καταλάβη;» (σ. 166). Ο θυμός μαζί με το βαθύ συλλογισμό τους για το δρόμο που ακολουθούν οι απόγονοί τους (σ. 167), οι μελαγχολικές σκέψεις τους ότι το έργο τους θα μείνει χωρίς συνέχεια («Ποιός θα μας μιμηθή μια μέρα; Ό τι κάμαμε στον καιρό μας, ποιός θα το ξανακάμη στο δικό σας; Ποιός θα μιλήση γλώσσα ζωντανή σαν τη γλώσσα που μιλούμε σήμερα και μεις οι ίδιοι, για να μη φαίνεται πως κόπηκε η σειρά και που δεν υπάρχει πια ελληνική φιλολογία;», ό.π.) και η συναίσθηση ότι αποτελούν βάρος για τους ώμους των νεοτέρων («Ίσως πάλε φταίμε μεις, που δεν έγινε τίποτις ίσια με τώρα. Ξέρεις τί θα πη, ένας λαός να μας έχη προγόνους; Ξέρεις τί βάρος είμαστε;», ό.π.) απογειώνονται μυθοπλαστικά στο τέλος όταν η «συμπάραστάσή» τους για τις προσπάθειες των απογόνων τους να γρά-

φουν στην καθαρεύουσα,²² καταλήγει σε τρανταχτά γέλια.²³

Η «αναζήτηση» για το ύφος της «κοινή[ς] γλώσσ[ας] του λαού»²⁴ είναι λοιπόν η έννοια που επιλέγει ως κατευθυντήριο άξονα ο Ψυχάρης, επειδή δικαιολογεί μεν την ύπαρξη ενός εγωτικού λόγου (γνωρίζουμε πόσο βάρος έδινε σ' αυτόν) ο οποίος όμως «υποχρεώνεται» ειδολογικά (εξαιτίας της ταξιδιωτικής αφήγησης) να κινηθεί μέσα σ' ένα ορισμένο πλαίσιο, αφήνοντας και τους Άλλους να μιλήσουν, κάτι που δεν θα του επιβαλόταν, αν ήταν ενταγμένος σε μια αμιγέστερα αυτοβιογραφική αφήγηση, σ' ένα είδος όπως το ημερολόγιο, αν δηλαδή ο Ψυχάρης είχε επιλέξει αυτό αντί για το Ταξίδι: το προσχηματικό ειδολογικό περίγραμμα θέτει κατά συνέπεια το λόγο του Άλλου (των Αρχαίων και των πάσης φύσεως πληροφοριοδοτών του αφηγητή) στην υπηρεσία του μυθοπλαστικού μετασηματισμού της ταξιδιωτικής αφήγησης.

Η «αναζήτηση», έτσι θεωρημένη, μπορεί να δείξει αφενός εφαρμοσμένες τις μυθοπλαστικές δυνατότητες της «κοινή[ς] γλώσσ[ας] του λαού» (ό.π.), αφετέρου να μην απομακρυνθεί από το χώρο της εποπτείας γενικών ζητημάτων, όπως της επάρκειας και αξίας αυτής της γλώσσας (εδώ έγκειται η «θεωρία» ή η «ιδέα» που υποστηλώνει εν όλω το ψυχαρικό έργο) ή της υποτόπωσης σ' αυτήν της «μορφής[ς] μιας φυλής», εν προκειμένω των Ελλήνων: «Μια καθολική άποψη είναι πάντα πιο σίγουρη», σχολιάζει ο Ψυχάρης το Ταξίδι, το 1895 (στο *Aitour de la Grèce*), «μα και οι ευτυχείς ή αντιφάσκουσες λεπτομέρειες που σημειώνονται επί τόπου, βρεθούν τελικά σε κάποιαν απόσταση και είναι δυνατόν να συγχωνευτούν σ' ένα γενικότερο χαρακτηριστικό. Μου φαίνεται ότι τότε σ' ένα πλαίσιο πιο ελεύθερο και φαινομενικά πιο φανταστικό, μια σειρά από πλαστά πρόσωπα, από τύπους και γεγονότα συμβολικά αποδίδουν ζωντανότερα την μορφή μιας φυλής».²⁵

²² «Τα καημένα μας τα παιδιά! Να τα λυπάσαι και να ταγαπάς! Ό τι μπορούν το κάμουν. Όλο γράφουνε μέρα νύχτα. Διες ο Θανάσης πόσο κομπιάζει! Διες το Μαστρογιάννη πόσο ιδρώνει! Μούσκεψε και το χαρτί που γράφει. Είναι φυσικό να μας μιμούνται και να θαρρούν πως το κατορθώνουν, κλέφτοντας τη μια λέξη και την άλλη. Είναι αλήθεια που δεν κλέφταμε τίποτις εμείς κ' έτσι δε μας μιμούνται σωστά. Τι να γίνη; Κάμουν τους άντρες, σαν τα παιδιά που παίζουν και τους διασκεδάζει το παιχνίδι» (ό.π., σσ. 167-168).

²³ «ήρθε τρεχάτα ίσια με το μέρος που κάθονταν οι αρχαίοι, ένα παιδί ασπροντυμένο: έφερνε μέσα στην ποδιά του ένα σωρό εφημερίδες και βιβλία: από πίσω του έρχονταν όσοι είχανε γράψει τα βιβλία κι όσοι γέμιζαν κάθε μέρα τα δημόσια φύλλα. Βρέθηκα και γω μέσα σ' αυτούς. Τότες είδα μια ομηρική σκηνή [...] Έβαζαν τον καθένα να διαβάση όσα είχε γραμμένα [...] Άμα πέρασε το πρώτο κατεβατό ο πρώτος που έπρεπε να διαβάση, τους άκουσα και πάτησαν ένα γέλιο, που κόντεψε τόντις η Ακρόπολη να πλακώση την Αθήνα» (ό.π., σ. 168).

²⁴ Ό.π., σ. 38.

²⁵ Το παράθεμα: ό.π., σσ. 27-28.

Η δεύτερη αντίστιξη προϋποθέτει την παραδοσιακή διαφορά της πεζογραφίας από την ποίηση. Όπως δείχνουν όμως τα πράγματα, στο Ταξίδι η ποίηση εννοείται επέκεινα του άλλοτε δεσμευτικού για όλο το φάσμα των ειδών της, μορφικού κριτηρίου του έμμετρου στίχου, δηλαδή στην πεζή της εκδοχή, που έχει πολλά παραδείγματα στην ευρωπαϊκή ποίηση (είδαμε παραπάνω ότι ο Ροΐδης επικαλείται τα πεζά ποιήματα του Baudelaire). Η πεζογραφία είναι ως εκ τούτου ευθέως ανάλογη με την ποίηση ως προς την μορφική και υφολογική οργάνωσή της, και ακόμη τολμηρότερα, όπως θα υποστηρίξει αργότερα ο Ψυχάρης, σχεδόν ταυτισμένη με εκείνη: «Σήμερα κατάλαβε ο κόσμος τουλάχιστο στη Γαλλία πως δεν αλλάζει το ύφος με τα πεζά ή με το στίχο [...]. Μου φαίνεται το λοιπόν πως διαφορά καμιά δεν υπάρχει πια [...]. Τολμηρές, ποιητικές εικόνες, όσες κι ο στίχος, άλλες τόσες παίρνει και το πεζό [...] και το μέτρο δεν είναι μόνο του στίχου στολίδι και χτήμα· μάθαμε πια πως και τα πεζά έχουν το ρυθμό τους [...]. Η μουσική δεν μπορεί να λείψει από τα πεζά [...] μάλιστα στη γλώσσα μας, που έχουμε τα οξύτονα, τα παροξύτονα και τα προπαροξύτονα, και δεν πρέπει κανείς να φανταστή πως μπορεί να βάλει οξύτονο, παροξύτονο ή προπαροξύτονο, όπως του κατεβή, και σ' όποια θέση του στέρξει, γιατί με τον τόνο αλλάζει κάπως και το νόημα, αλλάζει κάπως και το ύφος», για να καταλήξει: «Νόμο ακούνε, νόμο θέλουμε κ' οι στίχοι και τα πεζά. Η γραμμή που χωρίζει τα δύο βασίλεια είναι τόσο στενή, τόσο μικρή, τόσο λεπτούτσικη, που έγινε σαν άφαντη».²⁶

Αρκεί εδώ να αναφερθεί προηγούμενο παράδειγμα από το δέκατο τρίτο κεφ. («Τα μνηματάκια») και να επισημανθεί η παραδειγματοποίηση της ποιητικής πεζογραφίας που έχει τον πρώτο λόγο εξαιτίας της έμφασης στην αφήγηση, και του πεζού ποιήματος, που δημιουργεί τους δικούς του θύλακες, εξισορροπώντας τις αφηγηματικές απαιτήσεις με τα στοιχεία ποιητικής οργάνωσης, όπως φαίνεται στην πρώτη συντακτική ενότητα του συγκεκριμένου κεφαλαίου.²⁷

Πράγματι, το ποιητικό αποτέλεσμα της συμμετρικής και ρυθμικής διευθέτησης των συντακτικών και τονικών δεδομένων επιτυγχάνεται χάρη

²⁶ Γ. Ψυχάρης, *Ρόδα και μήλα*, τόμ. Β', Αθήνα, Εστία 1903, σσ. 141-142.

²⁷ «Κόντεβε να φτάξη το βαπόρι. Είταν η ώρα που μισοφέγγουν ακόμη τα βουνά και που αρχινούν οι κοιλάδες να μαβρίζουν. Η μέρα πήγαινε να σωθή κι ο ήλιος έλεγε να βασιλέψη. Η ροδοσκότεινη βραδιά κατέβαινε λίγο λίγο από πάνω από τον ουρανό και προχωρούσε να μας ανταμώνη. Το Μπογάζι έμοιαζε λυπημένο. Οι γλάροι σαν παραπονεμένες ψυχές πετούσαν κ' έψαλναν το μοιρολόγι τους. Ο ήλιος αποχαιρετούσε το Μπογάζι κ' έσερνε απάνω στους λόφους τις υστερνές του τις αχτίδες, που φαίνονται σα βαρεμένες, σαν κουρασμένες από τη λάψη και μελαγχολικά φιλούν τι γις» (Ψυχάρης, ό.π. (σημ. 3), σ. 96).

στην παρατακτική συσώρευση κύριων ολιγοσύλλαβων προτάσεων (κυμαίνονται από οκτώ μέχρι δεκαπέντε συλλαβές), στην προβολή του υποκειμένου στην πρώτη συντακτική θέση των συντακτικών φράσεων – σε μία περίπτωση με ονοματικό προσδιορισμό («Η μέρα», «Η ροδοσκότεινη βραδιά», «Το Μπογάζι», «Οι γλάροι», «Ο ήλιος») –, στη συμμετρική παράθεση προτάσεων και συντακτικών όρων στο εσωτερικό των φράσεων («Είταν η ώρα που μισοφέγγουν ακόμη τα βουνά και που αρχινούν οι κοιλάδες», «Η μέρα πήγαινε να σωθή κι ο ήλιος έλεγε να βασιλέψη», «Οι γλάροι [...] πετούσαν κ' έψαλναν», «τις αχτίδες που φαίνονται σα βαρεμένες, σαν κουρασμένες») και του τελικού παροξύτονου τόνου («βαπόρι», «μαβρίζουν», «βασιλέψη», «ανταμώνη», «λυπημένο») σ' ένα συμπραστικό πλαίσιο με αντίρροπα δεδομένα του τύπου: συσώρευση δευτερευουσών εξαρτημένων προτάσεων στην αρχή και στο τέλος της ενότητας, ρήμα στην πρώτη συντακτική θέση για τις δύο πρώτες κύριες συντακτικές φράσεις («Κόντεβε», «Είταν»), διαφοροποίηση τελικού τόνου στις δύο τελευταίες συντακτικές φράσεις, με προπαροξύτονο και οξύτονο αντίστοιχα («μοιρολόγι τους», «γις», ό.π.).

Με βάση τα προηγούμενα, ο πεζός λόγος εγγράφει στο οπλοστάσιό του ό,τι χαρακτηρίζει αποκλειστικά την ποίηση, εξού και η θεώρηση του Ταξιδιού ως «βιβλίου» που «άλλο δεν είναι παρά φαντασία και ποίηση».²⁸ Χρειάζεται βέβαια να επισημανθεί ότι το ζήτημα δεν περιορίζεται στην απλή (μηχανιστική, θα διευκρινίζα) μεταφορά ενός ποιήματος σε πεζό λόγο, όπως παρατηρεί το 1943 ο Κ. Θ. Δημαράς στο *Δοκίμιο για την ποίηση* με αφορμή το Ταξίδι, ότι δηλαδή για τον Ψυχάρη η διαφορά της ποίησης από την πεζογραφία είναι αποκλειστικά υπόθεση μορφής, μεταφοράς μ' άλλα λόγια «του ίδιου πράγματος» από την ποίηση στην πεζογραφία, αρκεί μόνο να «σπάσει» ο στίχος,²⁹ επειδή ένας ρυθμικά οργανωμένος πεζός λόγος στη δημοτική, ανύπαρκτος στην ουσία στα ελληνικά λογοτεχνικά συμπραζόμενα της εποχής, θέτει πολλές συνδυαστικές απαιτήσεις. «Πεζός λόγος», θα υπογραμμίσει και πάλι ο Ψυχάρης σε επιστολή του (1903) στον Χρ. Βερλέντη (δημοσιεύεται ως πρόλογος στη συλλογή του

²⁸ Ό.π., σ. 38.

²⁹ «ο Ψυχάρης ξεκίνησε να κάνει το Ταξίδι του ποιήμα· κατόπιν άλλαξε γνώμη και το έγραψε σε πεζό: όλη η διαφορά κατά την κρίση του, κρίση ανθρώπου κατ' εξοχήν λογίου και φιλόλογου, βρισκόταν αποκλειστικά στη φόρμα, όσο κι αν έλεγε ύστερα, με κάποιαν αυταρέσκεια, πως ποίημα ήταν το Ταξίδι του. Τέτοια η γνώμη η γενική: φαινόταν ότι η διάκριση του ενός από το άλλο είδος ήταν σαφής όσο και εξωτερική· το ίδιο πράγμα αν το έβαζες σε δεκαπεντασύλλαβο ήταν ποίημα, αν έσπαζες τον δεκαπεντασύλλαβο, ήταν πρόζα» (*Δοκίμιο για την ποίηση* (1943), επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα, Νεφέλη, 1990, σ. 36).

τελευταίου Στροφές, το 1904), «θα πη σκέψη, πομονή, εργασία, κρίση και διάκριση, θα πη φαντασία και κριτική συνάμα, ποίηση και σοφία, τρέλλα και γνώση, θα πη λεφτεριά που για να την απολάψης πρέπει νάσαι πρώτα κύριος του εαυτού σου, αφέντης και του νου και της ψυχής σου».³⁰

Η τελευταία, τέταρτη αντίστιξη, αποτυπωμένη στον πρόλογο της έκδοσης του 1888, τίθεται σε επίπεδο απόβλεψης, δηλαδή αποδέκτη: έχουμε έτσι την «κατασκευή» του τύπου αναγνώστη που κατανοεί «σοβαρά κ' επιστημονικά ζητήματα» και ενός άλλου που «διασκεδάζει»³¹ με τη μυθοπλασία και – εννοείται – την απολαμβάνει.

Ο αναγνώστης του Ταξιδιού δεν εμπίπτει εξολοκλήρου στον πρώτο τύπο, καθώς είτε του λείπουν αρκετές από τις ανάλογες αναγνωστικές προδιαγραφές, γι' αυτό και ο Ψυχάρης τον φαντάζεται να «βραιέται» (ό.π.) ή να κουράζεται όταν η επιστημονική επιχειρηματολογία «βαραίνει» πολύ, είτε του λείπουν πολλές ή πάρα πολλές, οπότε και το ζήτημα της επικοινωνίας απομακρύνεται ή εξαλείφεται: αν ο Ψυχάρης τον ήθελε με σοβαρές και επιστημονικές αναγνωστικές προδιαγραφές, τότε απλώς δεν θα έγραφε το Ταξίδι, αλλά ένα ακόμα επιστημονικό κείμενο. Από την άλλη όμως πλευρά, ο αναγνώστης του Ταξιδιού δεν θα διαβάσει αποκλειστικά μια μυθοπλασία, αλλά θα διαβάσει και για «σοβαρά κ' επιστημονικά ζητήματα» (ό.π.) με ιδιαίτερη βαρύτητα (αφού πρόκειται για τη γλώσσα και μαζί για την πατρίδα και το έθνος), τα οποία δεν θα πρέπει να «βαρεθεί» (ό.π.), ασυnehθιστος καθώς είναι με τις ειδολογικές απαιτήσεις αφενός του επιστημονικού αφετέρου του διδακτικού τύπου λόγου.

Ο αναγνώστης βρίσκεται ενώπιον της «κοινή[ς] γλώσσ[ας] του λαού» (ό.π., σ. 38) και πρέπει να την εννοήσει ως δίδεο τουλάχιστον πραγματικότητα, που υπακούει σε μια ενιαία γραμματική, να την εννοήσει λοιπόν ως «θεωρία» ή «ιδέα» και ως «πράξη», ως Αλήθεια, διευκρινίζω, και ως Αισθητική αντίστοιχα, ως επιστημονικό και διδακτικό λόγο από την μια, ως λογοτεχνία, συναρμογή μυθοπλασίας και (πεζής) ποίησης από την άλλη: η ενιαία γραμματική εξασφαλίζει το αναγκαίο εκείνο ομοιογενές

³⁰ Γ. Ψυχάρης, «Ποίηση και πεζά» (1904), στον τόμ. Ιφ. Μποτουροπούλου (επιμ.), Γιάννη Ψυχάρη, Κριτικά κείμενα, τόμ. Α', Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1997, σσ. 337-342. το παράθεμα: ό.π., σ. 339. Βλ. επίσης: «Το τραγούδι ταληθινό εγώ το ξέρω. Και θα σου το πω. Είναι το τραγούδι της καρδιάς μαζί και του νου. Μη βλέπης που είμαι πεζογράφος. Έχει κι ο πεζογράφος τη φαντασία του, έχει και την ποίησή του, όσο λογική κι αν είναι, όσο ψυχολόγος, όσο ξεδιαλύτρα κι αν το θαρρείς. Αψηλά πετά κι αυτή, άμα πρέπει. Και πρέπει, αφού αψηλά βρίσκεται η αλήθεια» (ό.π., σ. 342).

³¹ «Θέλησα και κάτιτις άλλο· να διασκεδάση ο αναγνώστης μου, κι αν είναι δυνατό να μη με βαρεθεί, ακόμη κι όταν του μιλώ για σοβαρά κ' επιστημονικά ζητήματα. Μα πρώτα απ' όλα θέλησα να μπορέση ο καθένας να με καταλάβη» (Ψυχάρης, ό.π. (σημ. 3), σ. 39).

πεδίο, ή μάλλον υπόβαθρο, για την ανάπτυξη πολλών και ποικίλων τύπων λόγου στην εν γένει διάρθρωσή τους, από την επιστήμη μέχρι τη λογοτεχνία και αντίστροφα.

Η παραδειγματοποίηση των τύπων λόγου διαμέσου της (τόσο απαραίτητης για τις ανάγκες του Ψυχάρη στο Ταξίδι) προσχηματικής ταξιδιωτικής «αναζήτησης» της «κοινή[ς] γλώσσ[ας] του λαού» (ό.π.) «λύνει» μεν το σοβαρότατο πρόβλημα το οποίο είχε δημιουργήσει ο λογιοτατισμός, τη διχοτόμηση δηλαδή του λεξικού σε κατηγορίες λέξεων, ασύμβατων μεταξύ τους, «εις λέξεις», όπως σημειώνει ο Ροΐδης, «ων ομολογείται αδύνατος ο εξαπτικισμός, ένθεν δε εις άλλας, των οποίων η εκφορά κατά τον δημόδη τύπον εξαφνίζει ημάς ως τολημρότατος νεωτερισμός»,³² επιτυγχάνει όμως και ένα άκρως ενδιαφέρον κειμενικό αποτέλεσμα, λόγω της σκηνοθετημένης, σωστότερα θα ήταν να πω δραματοποιημένης, διαπλοκής των λόγων αυτών.

Για να επιτευχθεί η κατανόηση του εγχειρήματος του Ταξιδιού από τους αποδέκτες («Μα πρώτα απ' όλα θέλησα να μπορέση ο καθένας να με καταλάβη», σ. 39), ο Ψυχάρης επιστρατεύει μια συγγραφική συνδυαστική στρατηγική που βασίζεται στη μυθοπλασία του ρυθμικά οργανωμένου πεζού λόγου, ενεργοποιημένη στην εξυπηρέτηση σοβαρών γνωστικών ευρύτερα στόχων (επιστημονικών-διδακτικών, πολιτικών), μέσα σ' ένα ευρύ πλαίσιο δυνητικών επιλογών για ειδολογικές διαπλοκές: αυτό το πλαίσιο σχολιάζει ο Παλαμάς (η «ορχήστρα» των λογοτεχνικών ειδών³³), μαζί με το δημιουργό του, απαντώντας έτσι στο (ρητορικό) ερώτημα του Ψυχάρη (στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης του Ταξιδιού) αν είναι γλωσσολόγος, ψυχολόγος, επιστήμονας, ποιητής, ή τίποτα απ' αυτά, ότι είναι όλα μαζί: «Εγώ νομίζω πως καλά το κατέχω τι είναι και βλέπω στα γραμμένα του πότε το γλωσσολόγο, πότε τον ψυχολόγο, πότε τον επιστήμονα, και πάντα τον ποιητή, και βλέπω στα βιβλία του σφιχταγκαλιασμένους μαζί και τον ποιητή και τον επιστήμονα και τον ψυχολόγο και το γλωσσολόγο, και βλέπω πως η ποίηση και η επιστήμη καταντούν να μη ξεχωρίζουνε στα έργα του, να κάνουν οι δυο πνοές ένα κορμί και μια δύναμη, όπως αυτό συμβαίνει σε μερικά από τα υψηλότατα γεννήματα της φαντασίας» (ό.π., σ. 316).

Πρόκειται, θα μπορούσε κανείς να πει, για μια μυθοπλαστική αφήγηση με χαρακτηριστικά της πεζής ποίησης, που εξυπηρετεί γνωστικούς ευρύτερα στόχους: η επιδίωξη ώστε αυτή η αφήγηση να ενεργοποιεί αναγνώστες, η διασκέδαση των οποίων δεν θα τους εμποδίζει να κατανοούν, επι-

³² Ροΐδης, ό.π. (σημ. 1), σ. 315.

³³ Παλαμάς, ό.π. (σημ. 1), σ. 315.

βάλλει στον αφηγητή μια άλλου είδους χρήση του υλικού που διαθέτει, σε σύγκριση ασφαλώς είτε με την αποκλειστική μυθοπλασία είτε με τον αποκλειστικά επιστημονικό και διδακτικό γενικότερα λόγο.

3. Οι τέσσερις αντιστιζεις που ανάφερα συγκλίνουν – και εδώ έγκειται το πρωτοποριακό στα ελληνικά αφηγηματικά συμφραζόμενα της δεκαετίας του 1880, ψυχαρικό εγχείρημα – σ' έναν τύπο λόγου ικανό να φέρει σε πέρας μια αφήγηση και ταυτόχρονα να «δείξει», να «μιλήσει» τον εαυτό του: να αφηγείται δηλαδή κάτι έξω από αυτόν, ένα, ας πούμε, αντικείμενο και μαζί τον ίδιο του τον εαυτό. Ένας τέτοιος τύπος λόγου που είναι ταυτόχρονα πράξη αλλά και θεωρία του έχει την καταγωγική του αρχή στον ρομαντισμό, το ζήτημα ωστόσο που θέτει είναι ο τρόπος της διπλής άρθρωσής του, επειδή αχριβώς υπάρχουν ποικίλες βαθμίδες αυτής· θα καταλήξω υποστηρίζοντας ότι η διπλή άρθρωση του τύπου λόγου που χρησιμοποιεί ο Ψυχάρης, μπορεί να αποδοθεί με την μπαχτιανή έννοια της εσωτερικής διαλογοποίησης.³⁴

Το Ταξίδι «απαντά» σε ελληνικές προσδοκίες επιστημονικές-διδακτικές και λογοτεχνικές (πεζογραφία) για την αξία της «κοινή[ς] γλώσσας του λαού», οι οποίες εγγράφονται υπόγεια στο εσωτερικό του δίκην ερωτήσεων· ο διάλογος είναι λοιπόν ανάμεσα σε αθέατες πλην παρούσες ερωτήσεις και τις απαντήσεις που δίδονται σ' εκείνες, αλλά χωνεμένος (η εσωτερική διαλογοποίηση) με τέτοιο τρόπο στη «θεωρία» και στην «πράξη», ώστε να μην είναι επικτό για τους εμπλεκόμενους τύπους λόγου να προβάλει ο καθένας για λογαριασμό του το δικό του ειδολογικό περίγραμμα και τις δικές του απαιτήσεις ως δεσπύζουσες, ώστε μ' άλλα λόγια να συνυπάρχουν και να συλλειτουργούν εν προόδω.

Το υφολογικό αποτέλεσμα και το ειδολογικό στίγμα του Ταξιδιού, θεματοποιημένα από τον Ροΐδη και τον Παλαμά αντίστοιχα, μπορούν να εξειδικευτούν, με βάση την περιγραφή και ερμηνεία που σας πρότεινα, σ' ένα τύπο λόγου που συνδυάζει διαλογικά, δηλαδή δραματοποιώντας, τις αρετές του επιτυχημένου ρητορικού λόγου, τις δικανικές-αποδεικτικές, τις συμβουλευτικές-παραινετικές και τις επιδεικτικές-πανηγυρικές. Ένας δημόσιος τύπος λόγου λοιπόν εσωτερικά διαλογοποιημένος· ποιο ειδολογικό όνομα θα του δοθεί παραμένει στην αντίληψή μου ζητούμενο, όχι μόνο μέχρι, αλλά και μετά τη δημοσίευση των Πρακτικών του Συνεδρίου.

³⁴ Βλ. αναλυτικά τις σχετικές με το ζήτημα θέσεις του Μπαχτίν στο πέμπτο κεφ. της μελέτης του για την ποιητική του Ντοστογιέφσκι, *Ζητήματα της ποιητικής του Ντοστογιέφσκι* (1963· 1929), μτφρ. Αλ. Ιωαννίδου, επιμ. Βαγ. Χατζηθασασιλείου, εισ. Δ. Τζιόβας, Αθήνα, Πόλις, 2000, σσ. 290-428.